

HAZAI TÜKÖR

KULCSÁR KÁLMÁN

A magyar értelmiség politikai szerepvállalása

A reformkorszaktól kezdődően az ország modernizációját előmozdító politikusok – éppen mert a polgárosodás fejletlen, és a polgárság helyzete sajátos volt Magyarországon – gyakorlatilag három társadalmi rétegből rekrutálódtak. *A felvilágosult arisztokráciából, a liberális köznemességből és a literátus értelmiségből.* Ez utóbbi két kategória gyakran személyében is összefonódott csoportot alkotott. A szabadságharc bukása után, különösképpen a kiegyezést követően kialakuló hivatásos politikusi réteg összetételében ugyan már többrétűvé vált, politikusi magatartása azonban túlnyomórészt mégis e három eredendő csoporthoz, illetőleg politikai szubkultúrájukhoz kötődött:

A magyar értelmiség az utóbbi évtizedben mutatkozó politikai szerepvállalásának megértéséhez legalábbis bizonyos fokig hozzásegít *a magyar politikai kultúrán belül az egyes csoportjaihoz kötődő szubkultúra* leglényegesebb vonásainak felvázolása.

Erdei Ferenc a két világháború közötti magyar társadalmat elemezve a politikai elit, s a végrehajtó hatalmat is megjelenítő, ún. úri középosztályhoz tartozó közigazgatási tisztviselői réteg politikai magatartását inkább *az uralmi*, mintsem a *tárgyi szakszerűséggel* jellemezte. Ez az alapvető sajátosság – amelynek két eleme közül a két világháború között a tárgyi szakszerűség súlya már növekedett – *lényegében megőrizte eredendő kapcsolatát a modernizálódás és a polgárosodás előtti magyar uralkodó politikával*, s a történelmi körülmények folytán a későbbi évtizedekben is *továbbélte a magyar politikai kultúrában*. Az uralmi szakszerűség a politikai megbízhatóságra és a megfelelő kapcsolatrendszerben való elhelyezkedésre vagy az abba való beilleszkedésre épült, s – jöllehet, a két világháború közöttihez képest túlnyomó részben más réteg- vagy csoporttartalommal – mégis domináns maradt a „szocializmus” évtizedeiben is. Ahogyan azonban a két világháború közötti magyar társadalom politikai és közigazgatási elitjében is egyre növekedett a tárgyi szakszerűség és az ezt a szakszerűséget hordozó „technokrata” értelmiség súlya – kifejezvéen ezzel is bizonyos modernizációs tendenciákat – úgy a hetvenes évektől kezdődően is egyre nagyobb tért nyert a politikában a szakszerűség. *A nyolcvanas évek végére pedig a technokrata vagy szakértelmiség gyakorlatilag háttérbe szorította a csak az „uralmi szakszerűséget” hordozó hivatásos párt-politikusokat.*

Az uralkodó és a közigazgatást vezető politikai elittel összefüggő vonásokhoz eredendően még két további is kapcsolódott, sajátos jelenségeket társítva ehhez a politikai kultúrához. Az elsőt már említettem, a valamilyen *kapcsolatrendszerre épülő klientúra* jelentőségét. A második talán kevésbé ismert. Ezt a sajátosságot – Mannheim Ká-

A tanulmány az Erdei Ferenc Társaság 1995. április 21-én, Makón rendezett nyilvános közgyűlésén elhangzott előadás alapján készült.

roly elemzéseire is visszautalva – *a politikai problémák adminisztratív kezelése*ként fogalmazhatjuk meg, amely „kezelés” ebben a kontextusban természetesen az uralmi szakszerűség eleméhez társult.

A magyar politikai elithez kötődő hagyományos politikai kultúra harmadik elemére Szekfű Gyula mutatott rá a „Három nemzedék és ami utána következik” című könyvében.

A 19. századi magyar liberális gondolkodásban élő „különös illúzió” szerint – írta Szekfű Gyula – *„a parlament volna a nemzeti élet központja és mellette minden egyéb nemzeti tényező mellőzhető volna”*. Ennek az illúzióknak további összetevője lenne, hogy: *„az állammal való foglalkozás, a politika a nemzeti életnek a legfontosabb és a legelőkelőbb ágazata.”* Szekfű Gyula elemzése szerint ez abból a kényszerből származott, hogy Tisza Kálmánnak az országot „a 48-as közhangulattal ellentétben 67-es alapon kellett kormányoznia. Ezt a problémát csak úgy tudta megoldani, hogy az ország életét a parlamentben koncentráta, az ország akarata helyébe a parlamentet substituálta, mivel ezt választási és egyéb korrupció segítségével könnyebben tudta az egyedül lehetséges 67-es irányban mozgatni.” (Szekfű 1989:373–374) Ez a „különös illúzió” – ugyancsak Szekfű Gyula ábrázolása szerint – Tisza István felfogásában már olyan hitté alakult, *„hogy a parlamentarizmus Magyarországon nemzetfenntartó, az országgyűlés a magyarság életének központja, s ha a parlamentben bajok vannak, ezek a nemzetet veszélyeztetik.”* (Szekfű 1989:374) *A parlament ilyen időleges, azaz lényegében egy választási ciklusra való függetlenedése, az ország helyébe a parlament akaratának substituálása” természetesen minden parlamentáris képviselői rendszer velejárója. Tartós uralmat azonban csak az biztosít, ha a kormány, illetőleg a kormányzó politikai part(ok) jól méri fel az ország helyzetét és sikeres politikát folytatnak, így sikerül újból és újból a választók bizalmát megszerezni.*

A magyar politikai rendszernek 1887 után kialakult sajátossága azonban az is, hogy egy meghatározott politikai erőnek – politikai pártnak – nem azon az alapon biztosított tartós uralmat, mintha az valóban mindig jól mérte volna fel az ország belső állapotát, a külső tényezők hatását, s így sikeres politikával nyerte volna el a választók folyamatos támogatását. Ehhez a politikai rendszerben szereplő politikai pártok normális társadalmi megalapozottsága és a politikai vezetők professzionális magatartása lett volna szükséges. Ennek hiányában – és ez jellemezte általánosságban a magyar politikai életet az említett időszakban – egy párt szinte megkérdőjelezhetetlenül tartós uralmának lehetőségét az 1887 óta kialakult választási rendszer sajátosságai és az ország politikai kultúrájának elmaradott volta teremtette meg. Az így létrehozható feltételek „okos” kihasználásával ugyanis a mindenkorai kormány képes volt az őt támogató politikai erő (párt vagy pártkoalíció) újrválasztását biztosítani. Ebben az összefüggésben is jelentkezett pl. a kormányt és a közigazgatást összekapcsoló „uralmi szakszerűség”. *A parlament központi jelentőségének hagyományát Magyarországon tehát a kormány, pontosabban a kormányzó politikai erők gyakorlati leválthatatlanságával együtt kell értékelnünk.* Ezt a kapcsolatot csak a második világháborút követő koalíciós időszak törte meg egy időre, úgy azonban, hogy az akkori sajátos viszonyoknak megfelelően – hiszen az országban a legfőbb politikai hatalmat ténylegesen a szövetséges ellenőrző bizottság, annak is szovjet vezetése képviselte – *a lényeges politikai döntések végül is a parlamenten, sőt a kormányon is kívül, az ún. pártközi megegyezések formájában születtek meg.*

Egészen az 1990-ben tartott általános választásokig – leszámítva a Németh-kormány egy rövid időszakát – a kormány valójában nem függött az Országgyűléstől. Az azóta született két nevezetes paktum sajátos helyzetet teremtett. Az első, az 1990.

évi MDF-SZDSZ megegyezés, amelyet követő alkotmánymódosítás az ún. kancellári kormányt bevezette, az adott ciklusra gyakorlatilag megkérdőjelezhetetlenné tette a kormány helyzetét. A másik, az MSZP és az SZDSZ 1994. évi koalíciós szerződése alkotmányjogilag ugyan nem változtatta meg a kormány helyét az Országgyűlésben, de a *valóságos döntéseket kívül helyezte a kormányon a koalíciós egyeztető bizottságba. A koalíciós szerződés természetesen biztosította a kormány túlnyomó méretű országgyűlési többségét is.* Az Országgyűlés ebben a vonatkozásban tehát nem szakadt el a korábbi magyar parlamenti hagyományoktól. Ezek pedig elsősorban a vitázó, nem az ésszerűséget, hanem az érzelmet felhasználó, az indulatokat gerjesztő, „kifelé beszélő” Országgyűlést alakították ki. Olyan Országgyűlést, amely sok tekintetben nem leképezi a valóságos politikai folyamatokat, nem a konfliktusok racionális kezelésére törekszik, hanem emocionális megközelítésükkel, sőt, sajátos párt- és személyes érdekek előtérbe helyezésével vagy akár kizárólagossá formálásával esetenként indulatokat gerjesztve, inkább kielezi őket.

A magyar parlamenti hagyományok azonban egy nagyon fontos tekintetben ma már nem követhetők, és ezen az 1994. évi választások tanulságai szerint a „kancellári kormány” sem tud változtatni. *Mai társadalmunkban ugyanis az uralmon lévő kormány nem képes közigazgatási eszközökkel, korrupcióval stb. úgy befolyásolni a négyévenként ismétlődő választásokat, hogy uralma folytonosságát biztosíthassa.* Ezt sem a mai magyar politikai rendszer, sem pedig az ország nemzetközi környezete nem tenné lehetővé a törvényességnek még csak a látszatával sem. Ha azonban az Országgyűlés ma is a nemzetnek a Tisza István-i értelmében vett központja maradt, amely több tekintetben eltér (belső jellegét és funkcióit tekintve) a fejlett nyugati országok parlamenti életétől, akkor ebből következően származnak az értelmiségnek az utóbbi évtizedben mutakozó politikai szerepvállalására is.

Nem feledkezhetünk meg azonban arról, hogy – amint arra a bevezetőben már rámutattam – a reformkorszaktól kezdődően a magyar politikai (általában azonban nem uralkodó) elit része a 19. század kezdetén honorációroknak nevezett, majd később – jóllehet, a két kifejezés nem egészen fedi egymást – *humánértelmiségként* ismert réteg is. Ennek a rétegnek az összetétele természetesen szintén változott, és pedig nem csupán a reformkorszakhoz, de a két világháború közötti, sőt a „szocialista társadalom” első évtizedeihez képest is. Ebben a rétegben azonban ugyancsak kialakult egy sajátos *politikai szubkultúra*, amely mindmáig nem tűnt el a magyar politika világából.

Ez a politikai szubkultúra – *literátus vagy literátori szubkultúrának* nevezhetjük – több tekintetben is ellentmondásos. Legfőbb jellemzője az erős ideológiai befolyásoltság, s a mély elkötelezettség a képviselt eszmekörnek a valóra váltására, a társadalom ennek megfelelő átalakítására.

Szubjektíve tiszteletre méltó politikai magatartás ez, amelynek tisztességét azonban mégis csak az adhatja meg, hogy egyrészt az adott kultúrában elfogadott értékekhez kötődik-e (Európában pl. a humánus, a judeo-greco-keresztény eszmekörből kifejlődő értékekhez), másrészt kitűzött céljai tükrözik-e a társadalom valóságát, tényleges lehetőségeit, röviden és Németh László kifejezésével szólva, összefügg-e azzal, ami *„a társadalom halk folyamataiban”* készül. A magyar politikában ez a szubkultúra tipikusan erős *küldetéstudattal* párosult, és innen adódik legfontosabb ellentmondása is. *A küldetéstudat ugyanis legtöbbször morális meggyőződéssel jár (nem ritkán morális megalapozottságú társadalomkritikából is fakad), s hordozójában a tudás kizárólagosságának, a képviselt politika megkérdőjelezhetetlenségének, a saját igazság kétségbevonhatatlanságá-*

nak képzetét kelti. Ez pedig sajátos politikai magatartást hoz létre, amelynek legfontosabb eleme az emocionális túlfűtöttség (a képviselt racionalitás is emocionális összefüggésekkel nyilvánul meg), ebből következően pedig a *tolerancia hiánya, sőt a kompromisszumkészség, az egyezkedésre való hajlandóság igen alacsony foka.* Végül – csekély kivétellel – e szubkultúra hordozói általában olyan radikalizmust képviselnek, amely a politikában akár a könyörtelenséggel is párosulhat, de mindenképpen szemben áll a politikának mint szakmának alapvető vonásaival. Talán annyit még hozzátehetek, hogy ennek a szubkultúrának néhány eleme megegyezik a magyar politikai kultúra – más forrásból fakadó – egyes jellemzőivel is, mint pl. az érzelmi elem jelentőségével, a tolerancia hiányával és a kompromisszumra való készség alacsony szintjével.

A magyar értelmiség *politikai szerepvállalásának formáit* az utóbbi évtizedben jelentősen befolyásolta összetétele, s fentebb röviden jellemzett politikai szubkultúrához való kapcsolódása.

Összetételének változása azt jelenti, hogy szinte egészen a második világháborút megelőző évtizedig ez az értelmiség elsősorban *humánértelmiség* volt. Nagyságrendileg igen jelentős arányt képviselt ugyan benne a jogászság, ám a jogászok túlnyomó része az állami szervezeteken belül, sőt azon kívül is sajátos szerepkört látott el. Ebbe a szerepkörbe – mind az uralkodó, mind az ellenzéki pozíciókban – belefért a politikai elem is, sőt elsősorban a jogászsághoz fűződött az uralmi szakszerűség mellett a politika meglevő tárgyi szakszerűsége is. Nem kis mértékben ebből is következett, hogy a második világháború utáni évektől kezdődően, különösen 1948 után – jóllehet, a társadalmi változásokat „jogi” formába öltöztetve kívánták végrehajtani – a jogászság szerepe csökkent, szűk területre szorítkozott, az uralkodó politikai elitben szinte nem is kapott helyet. A harmincas évektől kezdődően növekvő, majd a „fordulat éve után” gyorsan „felfutó” műszaki és közgazdasági „technokrata” értelmiség súlya és jelentősége a társadalomban és a politikában is növekedett. Ezzel kapcsolatban azonban ennek a rétegnek gyenge pontja is napvilágra került. Speciális tárgyi szaktudásának követelményei és „bűvölete” nem engedte kibontakozni a politikai szakszerűséget, így a politikai tevékenységét az uralmi szakszerűség jellemezte. A politikai elithez tartozó műszaki értelmiség tipikusan nem vagy alig törődött a nagy műszaki beruházások gazdasági feltételeivel, és a gazdasági képzettségű politikus sem számolt megfelelően a döntések társadalmi, így politikai következményeivel. A politikába került technokrata értelmiség akkor váltotta ki az uralmi szakszerűséget a politikai szakmai tudásával, amikor jól képzett képviselői döntési pozícióba kerültek, és amikor a magyar társadalomtudomány fejlődése – túl a közgazdasági tudományokon, a szociológia, a demográfia, a statisztika, majd a korszak vége felé a politikatudomány is – először eredményeivel, később kiemelkedő képviselőivel is a döntési folyamatok résztvevője lehetett.

Egyértelműen megállapítható, hogy a magyar technokrata vagy társadalomtudományi értelmiség politikai szerepvállalása összefüggött a reformfolyamatokkal, majd a rendszerváltozás előkészítésével és kivitelezésével. Ennek a rétegnek politikai szubkultúráját éppen az jellemezte, hogy túlnyomó többségében *fokozatosan megszabadult a Rousseau óta a politikában oly nagy szerepet játszó hittől „a társadalom által való üdvözülésben”,* amelynek napjainkig végső „desztillációját” a marxizmus jelentette. Politikai magatartására tehát sokkal inkább a menedzseri, mint a literátusi kultúra volt jellemző.

A literátusi szubkultúrát hordozó, gyakorlatilag humán képzettségű értelmiség 1867 óta általában ellenzéki pozícióba szorult Magyarországon, amennyiben politikai szerepet vállalt. Akadt természetesen egy-két nagyon rövid időszak – mint pl. az ún.

őszirózsás forradalmat követő hónapok vagy a tanácsköztársaság 139 napja, amelyben megjelent a politika színterén a humánértelmiség néhány – köztük egy-két kiváló – képviselője is, de hosszabb ideig és nagyobb létszámban csak a „szocialista társadalom” politikai elitjében; ott is inkább a tudományos és a művészeti irányítás körében, illetőleg bizonyos fokig a pártapparátusban kapott szerepet ez a réteg, képviselve a forradalomba és az új „üdvözítő” társadalom lehetőségébe vetett khiliasztikus hitet.

Ellenzéki szerepkörben a humánértelmiség a 20. századi magyar társadalomban tulajdonképpen két időszakban indított el politikailag is jelentős mozgalmakat. Az első a két világháború között kibontakozott népi írói mozgalom volt. Minthogy erre a mozgalomra a társadalomtudomány néhány képviselőjének is jelentős befolyása volt – az írók mellett kiemelkedő szociológusok, közgazdászok, jogászok dolgoztak sorai-ban – a *mozgalmat nem teljes egészében jellemezte a literátori szubkultúra*. Ezzel együtt, még a társadalmat a leginkább szaktudományi szempontból megközelítő kutatók írásait is átlengte az érzelmi kötöttség, sőt néha a „száraz” tudományos mondanivalót is valóságos szépirodalmi ihletettséggel fogalmazták meg. (Gondoljunk csak Erdei Ferenc *Parasztok* című könyvére.) *Mindenesetre századunkban ez a mozgalom volt az első, amely a modernizáció magyarországi problémáinak megoldására úgy keresett választ, hogy nem külső mintát követett, és ezzel együtt – néhány képviselője kivételével – mégsem szakadt el az európai gondolkodástól, s alapvetően polgárosodásra törekedett*. De hiszen megírtam ezt már többször is, ha azóta a „feledés” is lett a sorsa ezeknek a tanulmányaimnak is. (L. pl. Kulcsár 1986:109–156) Mindenesetre a történelem nem adott esélyt a modernizáció akkor talán még lehetséges e változata megkísérlésére sem, azóta pedig már jelentősen megváltoztak mind a hazai, mind pedig nemzetközi környezetünk viszonyai. E mozgalom kiemelkedő szereplői közül jó néhányan osztoztak azután a külső vagy a belső emigráció hányattatásaiban, egyesek a hatalomban „ragadtak” a második világháború rövid koalíciós időszakát követően is, mások pedig – sőt esetleg ugyanazok – 1956 forradalma után megkísérelték a kívülről a magyar társadalomra erőltetett „szocialista” modellt a hazai viszonyokhoz szelídíteni.

A humánértelmiség második nagy politikai lehetősége – ellenzéki helyzetben – túl az 1956. évi forradalom időszakán, az 1970-es évek második felében és még inkább a nyolcvanas években kialakult viszonyokhoz kötődött. Ezt a lehetőséget részben a lényegében a kelet-európai fejlődés termékeként létrejött „szocialista” modernizációs minta kényszerű magyarországi átvételéből fakadó *kudarok* teremtették meg (még ha a kudarokat a reformfolyamatok valamennyire mérsékeltek is), részben pedig a *nemzetközi viszonyok globális méretű megváltozása*. A humánértelmiségi ellenzék létrejöttének igen érdekes jellemzője, hogy – egyrészt, mert a forradalom letörésével összefüggő keletkezése miatt legitimitásában és erkölcsileg is megkérdőjelezett politikai rendszerrel szemben jött létre, másrészt, mert elítélte a „korlátozott jólétet” nyújtó Kádár János-féle társadalmi kompromisszumot és a belőle fakadó társadalmi-erkölcsi következményeket – lényegében *morális alapállással* bontakozott ki. (További sajátossága – s ezt itt most nem elemezhetem –, hogy sokkal inkább az 1956. évi forradalom letörésével kialakult és később jelentős reformokat bevezető rezsimmel állott szemben, mint az 1948-at követő évek idegen modellt erőltető politikájával. Ennek az időszaknak a történéseivel, adott esetben bűncselekményeivel szembeni politikai és morális kritika csak később erősödött meg.) Ez a sajátos morális indíttatás éppen úgy érzékelhető a későbbi MDF, mint a későbbi SZDSZ értelmiségi bábáinak első megnyilvánulásaiban.

Magától értetődik, hogy ez az alapállás tovább erősítette az ellenzéki mozgalmakra amúgy is jellemző *tagadás* jellegét, és kevésbé tette lehetővé a valóban új politikai perspektívák akárcsak alapvonásainak koherens kimunkálását. Éppen ezért nagy jelentősége van ama néhány mondat elemzésének, melyet Henry Kissinger a napóleoni háborút lezáró bécsi kongresszus kapcsán a régi világ helyreállításáról szóló könyvében írt. „Az inspiráció és a szervezet konfliktusa a történelem megoldhatatlan problémája. Az inspiráció azt jelenti, hogy az egyén azonosítja magát az események jelentésével. A szervezet fegyelmet követel, s a csoport akaratának való alávetettséget. Az inspiráció független, érvényessége fogantatásából adódik. A szervezet történetileg meghatározott, függ az adott időszakban meglévő anyagi feltételektől. Az inspiráció kiválóságot feltételez, a szervezet annak elismerése, hogy a vezetés általános mintája a közepszerűség. A politikai hatékonyság szervezetet igényel, és ezért a profetikus víziók politikai terminusokká való lefordítása mindig meghamisítja kitalálói szándékait. Nem véletlen, hogy a vallási vagy profetikus mozgalmak legnagyobb teljesítményei akkor jönnek létre, amikor még ellenzékben vannak, amikor fogantatásuk az egyedüli realitásuk.” (Kissinger 1957:317)

Ezt az idézetet a magyar közelmúltra alkalmazni nagy kísértés. A maga általánoságában alkalmazható is, egyetlen nagy különbséggel. Azok az értelmiségi csoportosulások, amelyek 1989 közepétől pártokká kezdtek szerveződni, majd a választások után részben kormányzati helyzetbe kerültek, részben pedig legális ellenzéki parlamenti pártokká váltak, korábbi, tehát nem parlamenti, sőt valódi vagy eltúrt illegális ellenzéki időszakukban is *kevés valóban új inspirációval, pontosabban a későbbi politikai gyakorlatot valóban befolyásolható vízióval rendelkeztek*. Gyakorlatilag nem többel, mint amennyivel az átmenetet lebonyolító, tehát a Németh Miklós vezette kormány, illetőleg a munkásságát előkészítő, később pedig a körülötte vagy éppen benne tevékenykedő értelmiségiek. Ennek lényeges vonásai, azaz: a piacgazdaság, szociális elemekkel, privatizáció útján létrehozva, a többpártrendszerű politikai rendszer kialakítása, a jogállam alkotmányos megvalósítása, a jog uralmának és az emberi jogoknak biztosítása, az ország függetlenségének megteremtése, megindulás az európai integráció felé a modernizáció valamelyik útján, és végül a betagozódás az akkor még Európai Közösség nevet viselő Unióba.

Ezek a leglényegesebb elemek, amelyek 1987–88-tól kisebb-nagyobb eltéréssel valamennyi új, később párttá fejlődött politikai csoportosulás programjában éppen úgy megtalálhatók voltak, mint először csak az akkori kormány munkásságában megjelenve, később nyilvánosan hirdetve is a kormány víziójában. Itt azonban meg kell jegyezni, hogy a kormány „vízióját” az uralkodó párt hivatalosan még akkor is megkésve követte, ha vezetésében néhány, a változás felé törekvő jelentős politikus is helyet foglalt. Egyetlen kivétel volt az 1956. évi események népfelkelésként való nyilvános meghatározása. (L. erre a problémára ez az időszak történéseivel foglalkozó könyvem: Kulcsár 1994.)

Azt említettem az imént, hogy az egyes politikai pártok a modernizáció „valamelyik útján” haladva gondolták el az Európával való újbóli integrációt. Az ideológiai eltérések – természetesen politikai szándékokkal mögöttük és politikai cselekvésekben is megnyilvánulva – elsősorban ebben az összefüggésben váltak világossá. Itt érhető tetten azonban az a sajátos jelenség is, hogy *az ellenzéki csoportosulások, később pártok* – kissingeri értelmében vett – *inspirációja ideológiai összefüggéseiben a múltba fordult*. Nem véletlenül állapította meg egy nagyon neves nyugati szociológus, Ralph Dahrendorf, hogy hosszú ideje az Európa keleti régiójának országaiban végbement

rendszerváltozás volt az a „forradalmi” átalakulás, amely *nem hozott létre új ideológiát*. Ennek a megállapításának látszólag ellentmond a fenti tétel a literatúra szubkulturájáról és jellemzőiről, s azt jelzi, hogy a Kontinens keleti régiójának átalakulási folyamata minden más tényezőtől független, a politikai realitás felismeréséből fakadó és ezen a szinten továbbhaladó szükségszerű változás volt. *Az új ideológia teremtésének hiánya azonban nem jelent ideológiamentességet*, esetünkben sokkal inkább a múltba fordulást, és nem csupán az ún. konzervatívok esetében. A liberális radikalizmus éppen úgy a múlt, századunk nyolcvanas éveire már meghaladott liberalizmusát jelenítette meg, s talán furcsa a kifejezés, *sajátos fundamentalista modernizációs felfogással* (amelynek fundamentalista jellege éppen a leegyszerűsítésben és a helyi viszonyoktól elvonatkoztatott radikalizmusában rejtezik), mint pl. a konzervatív felfogást valló politikai erők. Ez utóbbiak – a kialakult politikai erőviszonyok következtében – szinte arra kényszerültek, hogy valamiképpen *megkíséreljék összeilleszteni a magyar múlthoz tapadó, sajátos konzervatív felfogásukat, a mai európai keresztény pártok egyes elemeivel és ugyanakkor a mai radikális népi felfogásnak a két világháború közötti európai szintű népi mozgalmához képest leegyszerűsített és azzal szemben: modernizációellenes változatával*. Ráadásul az elvi-ideológiai szembenállásokat sokkal inkább motiválták személyi momentumok – mind a mai napig –, mint az ideológiai ellentétek. Történelmileg még sok minden tisztázandó, az azonban már mindenképpen megállapítható, hogy egyrészt a már említett „tagadó” elemnek az adott helyzetben politikailag hibásan versengő, így nem bizonyosan szükségszerű kieleződéséből, másrészt az ideológiai összefüggésekben is rejlő, esetleg a múltba vivően is személyekhez tapadó indulati elemek folytán olyan *radikalizmus épült be a kialakuló pártokba, amelyek modern európai változatuktól idegenek*. Ez különösen *sajátosan jelentkezett a keresztény konzervatív pártok radikalizmusában és a liberális pártok intoleranciájában*. Maradéktalanul érvényesült minden új pártra vonatkozóan Kissinger megállapítása a szervezeti, így a politikai hatékonyság iránti érzéketlenségről, aminek pedig az állam irányításában – akár uralmi, akár parlamenti ellenzéki pozícióból történik – különösen rendszerváltozás idején kitüntetett jelentősége van.

Természetesen nem hagyható figyelmen kívül az a szokásosan ismételt ellenérv, amely szerint az egypártelvű politikai rendszer nem adott lehetőséget a politika gyakorlására, így az 1990. évi választások után az ellenzéknek felkészületlenül kellett a hatalmat átvennie. Ez sok tekintetben igaz, sőt az is, hogy nem vagy nem teljesen legális ellenzéki tapasztalatok a kormányzati politikában nehezen érvényesíthetők. Tudom természetesen, hogy minden politikai párt – ha csak nem cinikus hatalomra vágyók gyülekezete – saját pártpolitikai érdekeiket hajlamos az ország érdekeivel azonosítani. Edmund Burke-re emlékezve, úgy is fogalmazhatnánk, hogy az ország javát saját meghatározott politikai nézeteik kereteiben artikulálják. Ezzel együtt vannak időszakok, amikor fel kell ismerni a tényleges lehetőségeket – beleértve az adott politikai párt korlátait is – és törekedni kell arra, hogy az ország előtt álló feladatok együttes (bárha esetleg munkamegosztásban is kifejezhető) erőfeszítéssel megoldhatók legyenek. Az ilyen történelmileg kivételes helyzetek nemzeti összefogásra hívják a különböző politikai erőket, s *a nemzet iránti felelősségtudat mértékét is jelzi, nem csupán a politikusi professzionalizálódás fokát, hogy mennyire hajlandók meghallani ezt a hívást, és mennyire képesek megfelelni az ilyen helyzetből fakadó kihívásoknak*. Annyit a már leírtak, és a történelmi időszak akár felületes elemzése alapján is megállapíthatók, hogy – leszámítva az átmenet békés biztosítását – *a magyar értelmiség politikai szerepvállalásának egyik nagy hiányossága ennek a hívásnak figyelmen kívül hagyása*.

A magyar parlamentarizmusnak a kiegyezést követő időszakra visszavezethető és azóta megszilárdult hagyományos arculatába igen jól beillett az a literátori szubkultúra, amelyet – ilyen vagy olyan tartalommal – a rendszerváltozás folytán hatalomra jutott, vagy az ellenzéki padsorokat jórészt elfoglaló értelmiségi csoportok képviseltek. Így jött létre az a sajátos helyzet, hogy *az Országgyűlés vitái jelentős mértékben ideologizálódtak, és pedig anélkül, hogy az ország helyzetével, európai környezetével és világban végbement változásokkal valóban adekvát ideológiák állottak volna egymással szemben.*

A kormányzat és az ellenzék is szükségképpen az Országgyűlést tekintették a nemzet politikai élete központjának, annál is inkább, hiszen a frissen alakult pártok értelmiségi csoportbázisa – kevés kivételtől eltekintve – valójában még az Országgyűlés padsorainak megfelelő megtöltésére sem volt elegendő, nemhogy a politikai életnek a társadalom más intézményeibe való bevitelére. Így a nemzet politikai életének „másik központjává” a média válhatott. A média azonban – ugyancsak értelmiségi szekértáborok jellemzőit hordozván – a demokratikus politikai rendszerekben szokásoshoz képest, de éppen ez új politikai rendszer intézményeinek gyengeségéből is következően túlértékelve vagy talán bizonyos fokig félreértve saját szerepét, hatalmi küzdelmek színtere lett. Ez a körülmény, tekintettel literátori jellegére, még inkább az ideológiai megközelítés (s a mögötte húzódoó sajátos csoport, sőt személyi érdekek) felé mozdította el a politikát.

Ebből a helyzetből szokásosan fakadó két tipikus következménynek megerősödése nem is váratott sokáig magára. Az egyik *a mindennapi politika ideologizálódása.* Közlebebről ez azt jelenti, hogy pragmatikus megközelítést és szakszerű kezelést igénylő problémák megoldásába ideológiai elem került, s a sokszor kibékíthetetlen eszmei ellentétek, amelyek a literátori szubkultúra sajátosságai folytán érzelmi telítettséggel jelentkeztek, jó néhányszor megakadályozták nem csupán a racionális kompromisszumok, így a problémák ésszerű megoldásának lehetőségét, hanem esetenként a mindennapi élet súlyos problémáinak a parlamenti figyelem központjába való kerülését is. Az sem meglepő, hogy ilyenkor a közvélemény túlnyomó része számára „pótcselekvést” jelentő témák foglalják el a parlament napirendjét. Ezzel is összefügg azután a másik következmény, *a politikai rendszer és a társadalom egymástól való veszélyes eltávolodása, a politika alkotmányos intézményeivel és különösképpen az Országgyűléssel, valamint a politikai pártokkal szembeni kritikus magatartás erősödése a közvéleményben.* Ez a társadalmi magatartás várható volt egyébként pusztán a „transzformációs válság” következményeinek megjelenésével is. Sőt, az is igaz, hogy a távolság a társadalom és politikai rendszere között világszerte növekszik, hiszen a 20. század súlyos globálissá vált problémáit gyakorlatilag a 18. század eszméire épült és intézményileg, szervezetileg a 19. században kikristályosodott politikai rendszer kezeli. Nagy különbség azonban, hogy míg a hagyományos demokratikus államokban gyakorlatilag autonóm gazdaság működik, amelyet a politika és problémái csak bizonyos fokig befolyásolnak, addig az új demokráciákban a politikai rendszer kiépítésével együtt és után – hiszen a politikai rendszer átalakítása nélkül erre nem is lehetett volna sikerrel vállalkozni – éppen a gazdaság átalakítása, átfogó, a polgárságot létrehozó modernizáció került napirendre. Ám az ehhez szükséges vízió csak akkor lehet sikeres, ha nem ideológiai jellegű, s a napi politikai gyakorlat tüzeiben kovácsolódva képes szükséges változások befogadására is. *Az ideológiai behatások erőssége folytán azonban Magyarországon egyrészt a megtett modernizációs lépések is premodern elemekkel keveredtek, másrészt a modernizáció fundamentalista liberális felfogása nem talált organikus kapcsolatot a magyar társadalom valóságos*

történeti folyamataihoz és feltételeihez. (Kulcsár 1994a:33–72) S talán helyénvaló itt arra is emlékeztetni, hogy miként a gazdaság piacgazdasággá való átalakítása és a világgazdaságba vagy az európai integrációba való beilleszkedést lehetővé tévő szerkezeti változásai nem voltak lehetségesek a politikai rendszer változása nélkül, úgy a demokratikus politikai rendszer intézményei sem válhatnak stabilná, a mindennapok valóságává, ha a gazdaság folyamatosan bizonytalan helyzeteket teremt, a kiépülő piacgazdaság nem biztosítja azt az állandóan fejlődésben tartható biztonságot és életszintet, amely lehetővé teszi, hogy a társadalomban meglévő és szükségszerű különbségekből adódó feszültségek és konfliktusok a demokratikus politikai rendszer intézményi keretei között oldódhassanak fel.

A magyar politikai kultúra hagyományos vonásai ezekben az években tehát rendkívül érdekesen találkoztak az értelmiség politikai szerepvállalásában. *Az uralmi szakszerűség párosult a literátori szubkultúra ideológiai és bizonyos értelemben „kirekesztő” jellegével, s mindez elsősorban a magyar parlamentáris hagyományok segítségével állított a nemzet elé olyan politikát és politikusi arculatot, amelyet – más tényezők közrehatása folytán is – nem fogadott el.*

Az 1994. évi választások eredményei természetesen sok tényező együttes hatására születtek meg. E tényezők közül azonban mindenképpen nagyon jelentősnek – sőt néhány más jelenséget is formálónak – tekintem a tárgyi szakszerűség ismételt háttérbe kerülését az ország kormányzati vezetésében és a nemzet politikai életét reprezentáló Országgyűlésben egyaránt. Az illúzióvesztés, a kiábrándulás, a túlideologizált közélet stb. mellett, amelyek kétségtelenül kedveztek a választásokat megelőzően ellenzékben lévő politikai erőknek, az *MSZP választási győzelmének jelentős összetevője volt a szakszerűség visszahozásának ígérete a politikába, a kormányzatba, a közigazgatásba.* Ha ez így történt volna, akkor – a koalícióra lépett pártok politikusainak 1994 nyarára már jelentős mértékben előrehaladott professzionalizálódásán túl (s ennek a professzionalizálódásnak a vonásai természetesen a mai ellenzéki pártok esetében is észlelhetők) – megjelent volna a kormányban és más intézményekben is a *tárgyi szakszerűség* is. Ebből következően az ország már 1994 nyarán a siker nagyobb esélyével, az ideologizált politika hatásainak felismeréséből is levonható tanulságokkal folytathatta volna az átalakulást, s azóta valószínűleg szakszerűen kimunkált vízió vezérelhetné együttesen a modernizációt és a polgárosodást is.

Hogy ez végül is nem történt meg, annak okai összetettek, s ma még kevésbé ismerhetők. Mindenesetre a nyilvánosságra hozott indoklások szerint ismét hatottak az ideológiai előítéletek, az egyes politikusi csoportokhoz kapcsolódó atavisztikus gyanakvások, a személyi ellenszenvok, s természetesen a gyakran bonyolult, nehezen felismerhető, adott esetben pártokon is átnyúló érdekösszefüggések. A professzionalizálódó politika – amelyből természetesen sohasem tűnnek el az imént említett negatív elemek, de *professzionalizálódásának, s egyúttal a felelősségtudatnak mértékét éppen az mutatja, mennyire képes ezeken túllépve az adott helyzetben szükséges teljesítmény biztosítására orientálódni – még nem jutott el annak felismeréséig, milyen politikai kontextusban, hogyan használható a tárgyi szakszerűség.* S ha nem is csodálkozhatok azon, hogy a magyar politikai kultúra ez írásban jellemzett szubkultúráinak „maradványai” mennyire hatnak még, hiszen a politikai kultúra átalakulása éppen úgy hosszabb időt igényel, mint a politikusi tanulási képesség erősödése, azt mindenképpen hangsúlyoznom kell, hogy *az európai integráció szervezeteihez való csatlakozás olyan intézményi (s ezzel együtt politikai-mentális) harmonizációt követel meg, amely nem tűri ezeknek a szubkulturális vonásoknak még a megközelítő dominanciáját sem.*

Intézményi, valamint politikai-mentális harmonizáció szükségességéről szóltam. Az ebben az írásban érintett problémákra vonatkozóan a harmonizáció követelményéből adódó következményeik közül csak hármat említek meg – befejezésül.

Az első a politikai pártok tisztulása és identitásának kimunkálása társadalmi tartalmukban és modern eszmeiségükben egyaránt. Nyilvánvalóan nem szakadhatnak el ezek a pártok a magyar történeti folyamatoktól, de ha a jövőben nem csupán „hangulati” vagy éppen „büntető” szavazásokra számítanak a választások során, hanem a magyar társadalom valamelyik részének folyamatos támogatására, erre a tisztulási folyamatra, és különösképpen a mindegyik pártban meglehetősen tartott eszmeiségüket megkérdőjelező ellentmondások kiküszöbölésére feltétlenül szükség van.

A második következmény. A fejlett világ demokratikus politikai berendezkedésű országaiban ma már világos, hogy a politikai rendszer lassan, de folyamatosan átalakul. A hangsúlyok – ma még az alapvető intézmények hatékony megkérdőjelezése nélkül ugyan – de módosulnak. Ez adódik a globalizálódás tényéből, a nagy régiók kialakulásából, a mindezek mögött húzódó integrációs folyamatok kihívásaiból éppen úgy, mint a társadalmak és a politikai rendszerek közötti távolság szélesedéséből. *Úgy tűnik, egyre nagyobb szerephez jutnak a civil szerveződések – ideértve a mára már Janus-arcúvá vált (azaz egyáltalán nem csak politikai vonást hordozó) helyi és regionális önkormányzatokat is – s ezek keresik a helyüket és a lehetőségeket a politika befolyásolására egy országon belül és a nemzetközi élet színterein egyaránt. Ez a folyamat a mind a modernizálódásban, mind pedig az ezzel összefüggő polgárosodásban lemaradt országunkban különösen fontos. Erősödése az egyetlen biztosíték, hogy a modernizálódás és a polgárosodás együtt haladjon, a modernizáció ne azonosuljon a felülről lefelé haladó „társadalomalakítással”, hanem egyre jelentősebben vigye tovább a civilszerveződések sokaságának a gazdasági vállalkozókkal együttes kreativitása, kezdeményezése.*

A harmadik következtetés az értelmiséget érinti. A politikába került értelmiség egy része máris a professzionális politikussá válás útján van. A jelek arra mutatnak, hogy komplex világunkban a politikus a jövőben értelmiségi lesz, vagy legalábbis értelmiségi képzés után válik politikussá. A nem politikussá váló értelmiségiek számára – és nyilvánvalóan ez a túlnyomó többség – a politikával kapcsolatban három nagyon fontos lehetőség, mi több, nagyon fontos feladat marad. *Az első a tárgyi szaktudás őrzése, és adott esetben a politikába való bevitele, akár a politika területén való mozgással is. A politikának is vannak ugyanis olyan ágazatai és pozíciói, amelyekben nem érvényesülhetnek a bármennyire is jól artikulált pártpolitikai szempontok, csak az ország szakszerűen megfogalmazott érdekei. A második a helyi, a regionális és professzionális önkormányzatok támogatása, a civilszerveződések sokasításában, erősítésében való részvétel. Végül a harmadik talán a legfontosabb. Az értelmiség nem mondhat le arról, hogy folyamatosan értékelje – akár a saját szakterületéről is nézve – a társadalom jelenségeit, folyamatait, problémáit, és a valóságból kiindulva hosszabb távú víziókban lássa a társadalom alakulását. Hosszabb távon, mint a kormányzati ciklusok négy éve, és éppen ezzel a kreatív jövőképpel emelkedik ki – társadalmi funkciójában is – a politika mindennapjaiból.*

HIVATKOZÁSOK

- Dahrendorf, R.* (1990): *Reflexions on the Revolution in Europe*. Chatto and Windus, London.
- Erdei, F.* (1980): *A magyar társadalomról*. Összegyűjtött Művei, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kissinger, H.* (1957): *A World Restored. Metternich, Castlereagh and the Problems of Peace 1812–1822*. Houghton Mifflin Company, Boston.
- Kulcsár, K.* (1986): *A modernizáció és a magyar társadalom*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- Kulcsár, K.* (1994): *Két világ között. Rendszerváltás Magyarországon, 1988–1990*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kulcsár, K.* (1994a): *Kontinuitás és átmenet. Töprengések az utóbbi évek magyar politikai gyakorlatáról*. Savaria University Press, Szombathely.
- Szeksfű, Gy.* (1989): *Három nemzedék és ami utána következik*. ÁKV Maecenas, Budapest.



BERNÁTH CSABA: A MONOSTORI ÚTI REFORMÁTUS TEMPLOM